

# ШТА НАМ НОВА „РАСПРАВА О ПРИНЦЕЗИ ДЕ КЛЕВ“ ГОВОРИ О ИЗАЗОВИМА КЊИЖЕВНЕ ФЕМИНОЛОГИЈЕ?

Филолошки факултет,  
Универзитет у Београду

**Апстракт:** У раду анализирамо проблематичне аспекте одређених феминистичких тумачења романа *Принцеза де Клев* госпође Де Лафајет, објављених у последњих пет деценија. Најпре пружамо кратко подсећање на тзв. расправу о *Принцези де Клев* која је уследила по објављивању романа 1678. године, а тицала се вероватности јунакињиних поступака, нарочито њеног признања мужу да осећа љубав према другом мушкарцу. Затим представљамо интерпретативне полемике између америчких и француских истраживача у последњих пет деценија, које смо назвали „новом расправом о *Принцези де Клев*“, а које се фокусирају на оправданост приступа појединих феминистичких тумачења романа у којима се лик принцезе де Клев анахронистички представља као протофеминистичка јунакиња која је пронашла сопствени глас и обрачунала се с патријархалним друштвеним нормама. Пружамо и додатне примере неутемељености закључака појединих ревизионистичких читања дела у феминистичкој перспективи која занемарују односе међу деловима текста, затим друштвено-историјски контекст у ком је роман настао, као и контекст у ком се одвија радња романа. Анализа наведене скорије критичке рецепције и контекста у којима је настала доводи нас до закључака о изазовима на које је наилазила књижевна феминистика у раним етапама развоја (и о путевима за њихово превазилажење), али и о онима са којима се суочавају студије књижевности што у Француској, што у Сједињеним Америчким Државама, услед осетног пада интересовања за друштвено-хуманистичке науке.

**Кључне речи:** госпођа Де Лафајет, *Принцеза де Клев*, расправа о *Принцези де Клев*, књижевна феминистика, ревизионистичко читање, анахронизам

## Увод: принцеза де Клев у очима савременика

Роман госпође Де Лафајет *Принцеза де Клев* (1678), најпознатији и најзначајнији роман француског класицизма и родоначелник психолошког романа, изазвао је непосредно по објављивању – без потписа аутора – велико интересовање публике, али и бурне полемике и међу читаоцима и међу критичарима. Доно де Визе, уредник листа *Галантини Меркур*, у додатку броју из априла 1678. поставио је читаоцима питање да ли је, признавши мужу да гаји осећања према другом мушкарцу, принцеза де Клев исправно поступила или не.<sup>1</sup> Из

1 Како је већ приметио Морис Лога, Де Визе не формулише питање толико у вези

објављених одговора могу се извући закључци о родним стереотипима, односно укорењеним представама о типичним особинама и улогама мушкараца и жена у времену у коме је роман настао. Читаоци су већински осудили принцезин поступак, сматрајући да жена на тај начин нарушава сопствени углед и мужевљев спокој, губи његово поштовање и изазива раскол у дому.<sup>2</sup>

Овај роман ће бити и предмет интензивне преписке коју су између марта и октобра исте године водили госпођа Де Севиње и Биси Рабитен, посвећујући посебну пажњу питању веродостојности. Биси Рабитен је, наиме, сматрао да је принцезино признање мужу „невероватно и против сваког обичаја“ (цит. у Laugaa 1971: 18) будући да се љубавна страст и врлина не могу дуго одржати у срцу с подједнаком јачином, као и да би таквим неуобичајеним признањем жена могла изазвати код мужа сумњу да је прекорачила границе пристojности и тиме му задала увреду и повредила част.

О проблему вероватности јунакињиних поступака повешће се и полемика у два непотписана дела из 1678. и 1679. године – *Писмима јосјођи маркизи Де \*\*\* њоводом „Принцезе од Клева“* приписаним Валенкуру и *Разјовору о кријици „Принцезе од Клева“* опата Де Шарна – у историји књижевности позната под називом „расправа о *Принцези де Клев*“. Као и у одговорима читалаца *Галанјној Меркура*, и у замеркама и аргументима садржаним у овим текстовима могу се уочити родни стереотипи и може се извести закључак да се расправа умногоме води и на пољу морала. На пример, Валенкур аутору замера што је одлучио да војвода Де Немур, који је увек дискретан и пажљив,<sup>3</sup> пронесе вест о принцезином признању мужу (у Попов 2001: 246). Критичар сматра да је принцезин лик исувише једноставан, слаб и неодлучан, као и да јој се „могло приписати више духа него што га има“ (в. Laugaa 1971: 90). Неколико осуда на рачун принцезиног понашања Валенкур потом изриче кроз дијалог с извесном маркизом Де \*\*\*: ова фиктивна саговорница оцењује да је принцеза де Клев „несхватљива“, „најсрамежљивија међу намигушама и најкокетнија међу срамежљивицама коју је свет икада видео“ (цит. у Lafayette 2014: 584). Тврди да се она понела неразумно (и да уопште није настојала да угаси прељубничку страст) кад је у Куломије по-

---

са самом принцезом Де Клев колико дискусију издиже на општи ниво употребом неодређеног члана уз именице *жена, муж, вољени мушкарац*: „Занима ме да ли једна честита жена, која у потпуности цени савршено пристojног мужа, а коју непрестано раздире веома јака страст према вољеном мушкарцу [...] исправно чини признајући своју страст“ (цит. у Laugaa 1971: 29). Уколико није другачије назначено, сви цитати из литературе на страним језицима дати су у нашем преводу.

2 За детаљнију анализу одговора читалаца у *Галанјном Меркуру* в. Јанковић 2019: 225–232.

3 Ова Валенкурова опаска могла би се одбацити уколико се узме у разматрање сцена у којој војвода Де Немур краде принцезин портрет. В. Лафајет 1988: 73–75.

нела слику опсаде Меца на којој се налазио војвода Де Немур. Поред тога, замера јој на неуздржаном понашању, то јест на непоштовању друштвених норми приликом последњег сусрета с Немуром:

Госпођа од Клева говори све оно што би господин од Немуре требало да каже. Она њему говори о својој страсти, она му открива осећања свога срца, и то чини тако поступно и спокојно да се уопште не осећа пометеност коју слично признање изазива код уздржаних жена. Рекло би се да је она ту дошла једино да би говорила, а господин од Немуре да би слушао, а требало би да буде сасвим супротно (цит. у Lafayette 2014: 589).

С друге стране, опат Де Шарн, чест гост салона госпође Де Лафајет, заузима се да објасни и одбрани извесне поступке ауторке. Он брани принцезину врлину и истиче несрећну судбину жена које су попут ње удате против сопствене воље:

[...] и већина жена које су се удале само зато што је требало удати се не би поднеле боље од госпође од Клева разговор са мужем [...]. Нажалост, госпођа од Клева је припадала таквим женама; судбина је једина крива што је тако лоше удесила ствари за њеног мужа и њу (у Lafayette 2014: 656–657).

### Жртва или победница патријархата?

Неколико горенаведених примера из расправе око *Принцезе де Клев* из 17. века илуструје редуccionистички приступ тумача који истицањем одређених аспеката дела и, понекад, њиховим тумачењем ван контекста, поткрепљују извесне стереотипе, у овом случају родне. Осуде јунакињиног понашања заступљене су и у многим потоњим тумачењима романа госпође Де Лафајет. На пример, средином прошлог века, на рачун принцезиног лика упућене су критике због тога што она одбија војводу Де Немуре после мужевљеве смрти: Мартин Тернел наглашава како она не тежи никаквом апсолуту и како се код ње појам врлине изједначава с очувањем привида (Turnell 1951: 39); Серж Дубровски закључује да је себична и да „ниједног тренутка не мисли на Немуре и његову срећу“ (Doubrovsky 1959: 111), а Клод Виге је сматра амбициозном, опседнутом собом и безобзирном (Vigée 1960: 729).<sup>4</sup>

У деценијама које су уследиле после наведених примера представљања принцезе Де Клев у негативном светлу, појавила су се многобројна феминолошка<sup>5</sup> тумачења која у лику јунакиње романа

4 Више на ову тему в. у Henry 1992: 11.

5 „Кровни“ термин књижевна *феминологија* преузимамо од Љубише Рајића (в. Рајић 1983); сматрамо га погоднијим од термина *женске студије* на пољу књижевности или *феминистичка књижевна кријтика*, нарочито стога што се извесна тумачења на која се позивамо у овом раду могу сврстати у поткатегорију *инокријтичких*. Детаљније о терминологији и категоризацији феминолошких приступа в. у Дојчиновић-Нешић 1993: 10, 12, 26, 36.

госпође Де Лафајет уочавају наговештај самосталне жене ослобођене патријархалних окова. Нарочито англоамеричке гинокритичарке у радовима из осамдесетих и деведесетих година заступају становиште према коме принцезина крајња одлука да одбије војводу Де Немура и повуче се из света представља тријумф самосвести жене која, изборивши се за сопствени глас и простор, еволуира од пасивног објекта ка независном субјекту. Тако Ненси Милер тврди да неразумевање на које је принцезин поступак наишао у 17. веку, кад је у поменутој расправи о *Принцези де Клев* процењен као противан правилу веродостојности, произлази отуда што због андроцентричног хоризонта очекивања публика није могла да препозна како се „женски заплет“ опире традиционалним схватањима разобличавајући „максиме које пролазе као општеважећа истина људског искуства“ а заправо представљају наметнути модел доминантне културе (Miller 1981: 46–47). Поред тога, Џоан Дежан у принцезином признању мужу види више од исповедања „греха“ и молбе за опроштај: критичарка сматра да је овај поступак први корак у формирању сопственог гласа, то јест става, први покушај да јунакиња постане субјект сопствене приче коју „нико други не може присвојити“ (DeJean 1983: 92).<sup>6</sup> Реч је, према Алисон Рошиње, о „жени из патријархалног друштва која успева да испољи своју индивидуалност“ (Rochigneux 2001: 117).

С друге стране, осим неколицине изузетака,<sup>7</sup> након пионирских тумачења *Принцезе де Клев* кроз феминолошку призму из пера француских критичара Пола Жениста (Genuist 1978, 1986) и Рожеа Гајара (Gaillard 1983), већина франкофоних критичара од осамдесетих година наовамо у принцезином одбијању војводе Де Немура не види испољавање воље да „остане верна себи самој“ попут некакве протофеминистичке јунакиње, већ завршетак романа тумачи као суморан расплет живота осуђеног на ћутање и повиновање дужности, без могућности испољавања сопственог гласа. У том смислу илустративна је опсервација Ан-Мари Лиган да „Госпођа Де Клев [...] бира живот, али живот [...] изван реалности насладе“ (Lugan 1983: 115). Одет Вирмо наглашава да је принцеза жртва „прециозне прикладности“, заробљена друштвеним нормама колико и сопственим оковима (в. Virmaux 1981: 89, 110, 129). Жан Шарон закључује да јунакиња није имала прилику да се „расцвета“ у самостално биће јер ју је мајка (а потом и муж) „програмирала“ тако што је од ње направила крхко, прерано остарело створење које живи искључиво кроз погледе других (Charron 1988: 47).

Кад је реч о значају и функцији lika мајке, у тематском броју часописа *Yale French Studies* који су уредиле 1988. године, а потом и у заједничкој монографији о традицији француске књижевности коју су стварале жене из 1991. године, Џ. Дежан и Н. Милер се похвално

6 Слична тумачења нуде Zobermann 2007 и Schaf 2011.

7 В., на пример, Lafond 1996.

осврћу на лик госпође Де Шартр, истичући како принцеза, вођена мајчиним лекцијама, успева да избегне опасности прељубе, сачува достојанство и, најзад, не постане жртва друштва (DeJean & Miller 1988, 1991). Овом тумачењу „победе матријархата“ у роману успротивиле су се критичарке Констанс Картмил и Ребека Колборн у раду „Ко се боји *Принцезе де Клев* илии Шта нам феминистичка критика може рећи о класицизму?“, износећи као противаргумент то да принцезине поступке и свест подједнако усмеравају и мужевљеви савети (Cartmill & Colborne 1999: 27). И Нели Капер је оспорила поменуто глорификовање лика госпође Де Шартр, уз закључак да мајчини савети принцезу више заробљавају него што је ослобађају (Kurper 2001: 96). Реакцију на исте интерпретације, а против поларизованих читања, износи и Франсоа-Ронан Дибоа у раду „Апостериорно стварање женског идентитета: случај госпође Де Лафајет“: критичар наглашава да управо мајка уводи ћерку у патријархално устројени свет двора у коме ће ова испрва, као девојка за удају, бити представљена као објекат друштвене размене (Dubois 2012).<sup>8</sup>

### Текстови без контекста

Анализом критичке рецепције дела госпође Де Лафајет у последњих пет деценија може се, као што предочени примери илуструју, уочити својеврсна нова „расправа о *Принцези де Клев*“, која је поделила критичаре на присталице и противнике феминистичких читања овог романа; поред тога, у оквиру феминистичких тумачења, видљива је подела на заступнике „виктимистичких“ читања, према којима је јунакиња жртва патријархално устројеног друштва, и заступнике гинокритичких представљања принцезе као протофеминистичке активне јунакиње која брани право на сопствени избор и, одбивши војводу Де Немуре, симболички руши патријархални поредак. Тако се на део рецепције романа *Принцеза де Клев* који инсистира на проналажењу женске агенсности<sup>9</sup> може применити опсерва-

8 С друге стране, Дибоа феминистичким тумачењима приписује заслугу нарочито за осветљавање симболике јавног и приватног простора у роману (в. Dubois 2010, 2013). Наиме, у последње три деценије уочава се померање од тумачења антиномије јавно/приватно као одраза дихотомије привид/суштина ка родним читањима простора: увођењем аналитичке категорије рода испитује се повезаност јунакињине (не)могућности овладавања властитим гласом с потрагом за сопственим простором. За ову тему нарочито су значајни пионирски радови Мајкла Данахија (Danahy 1981) и Еве Пошфај (Pósfay 1990, 1996). На њих ће се 2000-их година наслонити читав низ радова: в., на пример, Charco 2001, Rochigneux 2001, Fastrup 2007.

9 Термин *agency*, који је у поље студија рода увела Џудит Батлер, Адриана Захаријевић преводи као *моћ деловања*, образлажући преводно решење дефиницијом из речника *Webster Dictionary*, према којем *agency* представља „капацитет, стање или услов деловања или спровођења моћи“: „Синтагма ‘моћ деловања’“, наставља А. Захаријевић, „задржава динамички аспект ове речи, која подразумева и само чињење и производе чињења (учинке), али и услове могућности чињења, односно моћ да до деловања

ција Мајре Џелен о парадоксу феминистичке критике: пратећи како је развој женских студија допринео промени парадигме у интерпретацији класика енглеске књижевности и женских сентименталних романа писаних средином XIX века, М. Џелен истиче да гинокритичарке попут Елен Мерс или Нине Бејм понекад упадају у замку јер „покушава[ју] да откриј[у] феминистичко у женском“ (Dželen 2002: 78). Анализирајући дијаметрално супротна тумачења романа *Широки, широки свет* (*The Wide, Wide World*, 1850) Сузан Ворнер која су пружили критичари Хенри Неш Смит и Нина Бејм, ауторка показује како је гинокритика дела сентименталних романијерки које су чувале поредак и славиле женску подређеност и „покорност Богу поглавару и његовим вице краљевима на земљи“ почела да тумачи „наглашава[јући] улог[у] девојке у дефинисању сопствене животне ситуације, тако да средиште приче постаје њен прелазак из стања пасивности у стање активног ангажмана“ (Dželen 2002: 84, 86). Пре него што ће закључити како настојање појединих гинокритичарки да историју женске књижевности посматрају изоловано од друштвено-историјског контекста може имати штетне последице, ауторка на следећи начин истиче да је таква „одбрана“ конзервативних женских сентименталних романа беспотребна и анахронистичка: „Нема сврхе преувеличавати ствари или гледати на достигнућа прошлости као на доказ обећања будућности“ (Dželen 2002: 89–90). Сматрамо да се сличним слављењима јунакињине агенсности у корпусу тумачења романа *Принцеза де Клев*, који је предмет овог рада, управо репродукују бинарне опозиције, на чију штетност женске студије упорно указују. Текст госпође Де Лафајет, према нашем мишљењу, представља занимљив предмет проучавања управо стога што се, уместо у редукционистичком „или-или“ читању, које бисмо назвали *чишћањем ујркос ѿексиу*, може анализирати у „и-и“ кључу, где би феминистички приступ донео драгоцено комплементарно тумачење које осветљава извесне донекле (понекад намерно) занемарене аспекте дела, не одбацујући нужно оруђе нити закључке других приступа и, нарочито, не настојећи да по сваку цену јунакињу дела које већински репродукује патријархалне обрасце славодобитно представи као феминистичку фигуру *avant la lettre*. У наставку рада представимо проблематичне тачке још неколико сличних примера, као прилог полемици оцртаној у претходном одељку. Оне се нарочито односе на манипулацију текстом у циљу потврде унапред зацртаног закључка занемаривањем контекста и пренебрегавањем специфичности поља значења одређених речи у класичном француском језику.

Џоан Дежан и Ненси Милер, а потом и Роланд Рачевскис на њиховом трагу, повлачење принцезе Де Клев из света тумаче опти-

---

уопште дође.“ (Захаријевић 2010: 192)

мистички: наиме, они у ноћној сцени из Куломијеа током које принцеа посматра војводин лик на слици опсаде Меца и везује врпце за штап из Индије који му је припадао виде наговештај њених потоњих „еротских жудњи“ и „усамљених уживања“ којима ће се препуштати у Пиринејима (DeJean 1992: 51, Miller 1992: 38, Racevskis 1996). Међутим, текст не пружа никакву потпору оваквом закључку, напротив: у лапидарном опису принцезиног живота у осами наратор(ка) истиче да је принцеа, измучена болешћу, заокупљена „светим стварима“ и током оног дела године кад није била у манастиру: „Један део године проводила је у том манастиру, а други део код своје куће, али у повучености и занимању светим стварима више него што се чини и у најстрожим манастирима“ (Лафајет 1988: 180).

И чланак „Оне проналазе своја крила: пут Јан-Зи и принцезе од објекта до субјекта у *Незахвалности* Јинг Чен и *Принцези де Клев* госпође Де Лафајет“ Холи Колинс Хамилтон у први план ставља активно рушење норми и очекивања фалоцентричног друштва савременика госпође Де Лафајет. Попут Ненси Милер, Х. Колинс Хамилтон сматра да су савременици оценили како се роман противи правилу вероватности „зато што још нису били спремни нити вољни да размотре лик принцезе као делатног субјекта. То што је имала сопствене жеље у које није била укључена веза с Немуром и уопште друштвом око ње било је умногоме субверзивна идеја“ (Collins Hamilton 2008: 392). Критичарка, међутим, не наводи које су то принцезине жеље у које није била укључена веза с Немуром, нити разматра сцену њиховог последњег сусрета: свесна да, иако обуставља сваки контакт с војводом, љубавни плам неће лако усахнути у њој, принцеа отворено јадикuje што га није упознала пре него што се удала за принца Де Клева или пошто је постала удовица: „– Зашто се морало догодити да могу да вас оптужим за смрт г. Де Клева? Зашто вас нисам упознала кад сам постала слободна, или зашто вас нисам упознала пре него што сам се удала? Зашто нас судбина раздваја тако несавладивом препреком?“ (Лафајет 1988: 174). Уз то, пошто подвуче да, за разлику од јунакиње Јинг Чен, која осећа потребу да се избави из „мајчинског кавеза“, принцеа Де Клев, „помало иронично“, бира кавез како би захтевала право на сопствену субјективност, критичарка закључује да принцеа „више не може поднети да буде непрестано потчињена наметнутој улози и подвргнута мушким погледима“. Као доказ наводи следећи цитат: „Je ne ferais plus votre bonheur“ (Collins Hamilton 2008: 392). Но, сасвим супротно закључку Х. Колинс Хамилтон, контекст из ког је цитат истргнут упућује на један од два главна разлога због којих принцеа одбија Немура: на страх да ће је војвода, познат по својој несталности, пошто је једном „освоји“, преварити и променити понашање, те да ће је непрестано изједати неспокој због љубоморе и једа што она више не представља извор његове среће:

Ништа ме не може спречити да не увидим да сте се ви родили са свим склоностима за удварање и са свим особинама које су у стању да вам прибаве успеха. Ви сте већ имали више љубави, имаћете их још; *ја шаг не бих више за вас представљала срећу*. Видела бих како сте према другој онакви какви сте били према мени. То би ме смртно болело и нисам сигурна да не бих искусила несрећу љубоморе. (Лафајет 1988: 172)<sup>10</sup>

Још један пример неадекватног извлачења делова текста из контекста налазимо у тумачењу лика војводе Де Немуре и његових поступака из пера Пеге Тшебјатовски. Критичарка разложно уочава да је војводин лик „предаторски“, да неретко уходи принцезу и понаша се наметљиво у покушајима да је освоји. Потом на следећи начин осуђује то што војвода, у њеном виђењу, свесно нарушава принцезин спокој прихватајући план видама Де Шартра да се сретну: „Штавише, Немур, како би постигао циљ, прихвата могућност да код госпође Де Клев изазове дубок потрес, трауму које је потпуно свестан: 'г. Де Немур помисли да би била потресена...' [...] Војвода се свесно коцка с принцезиним емоционалним стањем при овом сусрету. Није ни чудо што принцеза одлучује да се повуче“ (Trzebiatowski 2008). П. Тшебјатовски извлачи цитирани део реченице („M. de Nemours crut qu'elle en serait choquée...“) из контекста, који експлицитно указује на то да Немур одбија видамов предлог да заједно оду код принцезе из бриге да се она не осети *увређеном*. Придев *choquée*, дакле, не упућује на душевну потресеност коју би војвода безобзирно изазвао код принцезе, већ на повреду прикладности: „Г. Де Немур га замоли да му пружи могућности да разговара с њом и да сазна какво је њено расположење. Видам му предложи да га одведе њој, али је г. Де Немур мислио да би она тиме била *увређена*, јер још никога не прима“ (Лафајет 1988: 166).<sup>11</sup>

Поједини тумачи пренебрегавају чињеницу да је у роману реч о рађању љубави, те однос између војводе и принцезе тумаче искључиво као насртљиво донжуановско удварање мушкарца жени која упорно бежи, као да не гаји никаква осећања према њему.<sup>12</sup> Већи део романа свакако описује принцезине покушаје да избегне Немурово присуство, нарочито у приликама каа би се могли обрети насамо, али она то чини из страха да не „посрне“ у

10 Сва истицања делова цитата курзивом у овом раду су наша.

11 Уп. оригинални текст: „Monsieur de Nemours le pria de lui donner les moyens de lui parler, et de savoir quelles étaient ses dispositions. Le vidame lui proposa de le mener chez elle; mais monsieur de Nemours crut qu'elle en serait choquée parce qu'elle ne voyait encore personne“ (Lafayette 2012: 198). В. значења придева *choqué* у *Речнику Француске академије* из 1694. године на адреси <<https://books.google.fr/books?id=jEQ8AAAAAAAJ&pg=PP7#v=onepage&q&f=false>> (стр. 120).

12 Уп. Лафајет 1988: 174: „А међутим нађите задовољства у томе што сте успели да вас заволи особа која никога не би волела да вас није видела. Верујите да ће осећања која јајим према вама бити вечија и да ће подједнако постојати ма шта ја чинила.“

прељубу.<sup>13</sup> Нико од критичара чије смо радове анализирали није узео у разматрање сасвим јасне назнаке да су принцеза и Немур више пута разговарали (иако углавном не насамо, већ у ширем друштву; притом, током јединог разговора који су водили насамо пре смрти принца Де Клева принцеза је описана као занесена и веома радосна<sup>14</sup>), то јест да принцеза није бежала од Немура у свакој прилици, што потврђују следећи пасуси:

Ма колико се *шрудила да избејне њејове њојлеге и да му се обраћа мање нејо друјима, увек би јој се омакло нешто што је њојицало из каквој њлаховијој осећања*, а по чему је војвода могао оценити да јој није равнодушан; (Лафајет 1988: 69–70)

Г. Де Немур је имао жуту и црну. Узалуд су тражили разлог томе. Госпођа Де Клев није имала муке да погоди: *сејшила се како је њред њим рекла да воли жују боју* и да јој је криво што је плавуша, па не може да је носи. Војвода је мислио да се с том бојом може без зазора појавити, јер је госпођа Де Клев никада не облачи, тако да се не би могло посумњати да је то њена боја. (Лафајет 1988: 133)

П. Тшебјатовски проицљиво примећује како у обраћању принцези при последњем сусрету Немур упорно говори о својој срећи, не питајући се шта би за принцезу представљало срећу.<sup>15</sup> Међутим, преувеличан је закључак да је Немур искључиво себичан, а принцеза неосетљива на његова осећања. Критичарка не узима у обзир следећи опис, у ком наратор(ка), пратећи мисли јунакиње, прецизно оцртава њену распоућеност између дужности и могућности остварења љубави с војводом:

Још једном је испитала разлоге дужности који су се супротстављали *њеној срећи*; осетила је бол што је нашла да су тако јаки, а покајала се што их је у толикој мери показала г. Де Немуру. Мада јој се помисао да се уда за њега јавила још чим га је угледала у оном парку, та помисао није на њу оставила исти утисак као разговор који је имала с њим; и *било је њрену-*

13 Подсетимо се речи госпође Де Шартр на самртној постељи, које ће често одзвањати у принцезиној свести: „Кад би вас други разлози сем врлине и дужности могли обавезати на оно што желим, рекла бих вам да, ако је нешто кадро помутити срећу којој се надам одлазећи са овог света, то би било кад бих видела да сте посрнули као друге жене; али ако та несрећа треба да вам се догоди, примам смрт с радошћу да не бих била сведок томе“ (Лафајет 1988: 46).

14 Уп. Лафајет 1988: 105: „Тај привид тајанствености и поверења није имао мало дражи за војводу, па чак и за госпођу Де Клев. Присуство њеног мужа и интереси видама Де Шартра у неку руку су јој умиривали савест. *Осећала је само задовољство што види њ. Де Немур*. Осећала је због тога само *чистију и нејоућену радосију* коју још никада није осетила; та радост је њеном духу давала слободу и веселост коју г. Де Немур никада још у ње не беше видео и која је удвостручила његову љубав.“

15 В. Лафајет 1988: 170: „– Ах, госпођо – рече јој г. Де Немур – какву авет од дужности супротстављате ви *мојој срећи*? Шта! Зар ће вас једна безразложна и неоснована мисао спречити, госпођо, да усрећите човека кога не мрзите?“

така када је тешко мола схватити да би мола бити несрећна кад би се удала за њега. Радо би била рекла себи да није имала довољно разлога ни у својим обзирима у погледу прошлости ни у својим страховањима за будућност. (Лафајет 1988: 175–176)<sup>16</sup>

Најзад, поједина феминистичка читања нуде „кључ за решавање енигме“ читавог дела, којим се поништавају закључци свих пређашњих приступа. Тако Х. Колинс Хамилтон у поменутом чланку бележи да је „разлог због ког принцеза бежи из друштва далеко од оног који рецепција романа сугерише“ (Collins Hamilton 2008: 393). Сличан став заузима и Меријен Хирш у раду „Усвајање и понављање мајчиног дискурса у *Принцези де Клев*“ објављеном у тематском броју часописа *Yale French Studies* речитог наслова – *Феминистичка читања: француски текстови/амерички контексти*. Ослањајући се на закључак Адријен Рич о потреби ревизионистичког читања књижевности (в. Hirsch 1981: 67), те на психоаналитичка разматрања Фројда, Ненси Чодоров, Џејн Флекс и Лис Иригаре, М. Хирш тврди да се кључ за тумачење романа, који је „у озбиљној мери погрешно тумачила“ „традиционална“ критика, налази у принцезином одрастању уз мајку, чије се симбиотичке врпце није решила. Другим речима, принцезини наизглед невероватни поступци – признање мужу и одбијање Немуре – постају нам сасвим логични уколико имамо у виду да је она заробљена у преидипалном стадијуму хомоеротске, либидалне окренутости мајци, које не успева да се ослободи, зато што јој, између осталог, недостаје очинска фигура. Симболично, преидипални стадијум представљен је домом у коме је принцеза одгојена, или приватним просторима у које се повлачи (летњиковач у Куломијеу, посед у Пиринејима, манастир), док двор, простор хетеросексуалних љубавних игара и сплетки, представља симбол едипалног стадијума у који принцеза ступа, али из ког убрзо бежи назад у симбиотичку повезаност с мајком. М. Хирш стога кључном сценом романа сматра мајчино последње обраћање ћерки, које ће је заувек обележити и чије ће делове више пута понављати у својим солилоквијима.

За разлику од горепомнутих „оптимистичких“ читања, Меријен Хирш доноси песимистички закључак:

Као феминистички читаоци/читатељке ангажовани/е у ревизионистичком поступку читања, ми видимо снагу у принцезином бескомпромисном повлачењу, видимо победу у њеном одбијању да буде женски објекат у љубавној размени, у њеном наглашавању значаја привржености и трајања. Али не можемо да не испитамо непремостиве препреке које је спречавају да одрасте. Изгледа да фикционална јунакиња која одбија да буде поседована и уништена „непријатном“ љубавном игром има два

16 Уп. стр. 172: „Треба ли да се надам чуду у своју корист и могу ли довести себе у положај да јамачно увидим крај тој страси од које бих ја начинила читава своју срећу?“

пута: ропско везивање за породицу и детињство или религиозну/мистичну трансценденцију. Оба представљају преурањену смрт. (Hirsch 1981: 87)

Поставка рада М. Хирш двоструко је проблематична:<sup>17</sup> критичарка не разматра друштвено-историјску димензију категорије породице и породичних односа, то јест пропушта да увиди да роман из 17. века може подједнако реферисати на мајчинску и очинску фигуру као представнике и чуваре традиције која обликује систем вредности и понашања детета.<sup>18</sup> Штавише, позивањем на специфичност „женског“ психолошког развоја изолованог од друштвеног контекста репродукује се стереотип „вечног женског“ и схватање жене као Другог у односу на маскулиноцентричну психоаналитичку поставку, чији есенцијализам оспоравају и саме научнице на које се критичарка позива.

Поред већ поменутог текста Мајре Џелен о недостацима извесних феминистичких тумачења из 1981. године (дакле, мало више од једне деценије од институционализовања женских студија), дисјункцији између појмова „женско“ (у биолошком смислу), „феминистичко“ (у смислу политичке позиције) и „феминино“ (женствено, у смислу родних – друштвено конструисаних – одлика) у феминологији пажњу је осам година касније посветила Торил Мои. Истичући релевантност разноврсних политичких позиција у оквиру феминистичког поља, ауторка закључује да су различита феминистичка читања књижевности, иако у мањој или већој мери потенцијално проблематична са становишта опасности од есенцијализације, подједнако плодотворна уколико анализирају друштвене, институционалне и индивидуалне односе моћи између полова и разоткривају тобожњу неутралност патријархалних образаца и тумачења (Мои 1989: 117–118).<sup>19</sup>

На један од целисходнијих приступа којима се превазилазе анахронистичке и есенцијалистичке замке на које смо указали у овом поглављу упутила је 1998. године и Сузан Стенфорд Фридман: такозвани локациони феминизам (в. Стенфорд Фридман 2005: 105) узима у разматрање „мултидимензионално“ ја и нужно сарађује с другим дисциплинама, пратећи ситуациону променљивост јаства,

17 Ваља ипак истаћи да извесни делови овог рада, у којима се критичарка одмиче од психоаналитичке визуре и дубље урања у текст, пружају занимљиву основу за даља истраживања. На пример, М. Хирш истиче да принцеза током последњег сусрета с мајком немо упија њене речи и практично је лишена гласа, то јест могућности да јој ишта одговори, будући да мајка окреће главу на другу страну и налаже јој да позове послугу (Hirsch 1981: 78). Ова опаска навела нас је да сличан образац уочимо и у сценама мужевљевог обраћања принцези: в. Лафајет 1988: 158–160.

18 На ову тему в. Hanley 1989.

19 Не треба заборавити ни да значајан текст Анет Колодни о мањкавостима прескриптивне критике, укључујући и феминистичку, датира још из 1975. године (в. Kolodny 1975).

то јест уочавајући потенцијалну доминацију једне компоненте идентитета у односу на друге у одређеном тренутку. Тако у једној специфичној ситуацији род може бити примарна компонента која одређује жену (и због које је она угњетена), док ће у другој ситуацији род бити стављен у други план, а у први ће испливати женина класна припадност, брачно стање или старосно доба (на основу којих може бити привилегована, попут, на пример, кад је реч о роману *Принцеза де Клев*, ликова престолонаследниковице Марије Стјуарт, краљица Катарине Медичи и Елизабете Енглеске, затим краљеве љубавнице Дијане де Поатје, те госпође Де Шартр након мужевљеве смрти). Укратко, категорију рода не би требало разматрати у некаквом самоподразумевајућем ванисторијском вакууму, већ у конкретном политичком и културном контексту који га обликује, и у релацији с другим чиниоцима идентитета.

Еволуција аналитичког концепта рода неминовно је, дакле, утицала и на књижевну феминологију. Након прве фазе коју Илејн Шоуволтер назива феминистичком критиком у ужем смислу, а која се бавила представама жене у књижевности коју су писали мушкарци, друга, гинокритичка етапа концентрисала се на специфичност женског стваралачког и читалачког искуства. Трећа фаза се пак интересује за плуралну природу женског идентитета, посматрајући род, како смо већ истакли на примеру приступа који заговара С. Стенфорд Фридман, као један од његових аспеката. И. Шоуволтер је у студији *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing* из 1977. године дефинисала три фазе у развоју женске књижевности у Енглеској, користећи термине *feminine*, *feminist* и *female*, којима ће потом оперисати Мајра Џелен, Торил Мои и други. Прву, женствену фазу, од четрдесетих година XIX века до смрти Џорџ Елиот 1880. године, према И. Шоуволтер одликује настојање ауторки да подражавају доминантне патријархалне моделе, неретко користећи мушке псеудониме. Током друге, феминистичке фазе, која обухвата период од 1920. до шездесетих година XX века, побуњене књижевнице дижу глас и истичу сестринство у борби против маскулиноцентричног књижевног канона. Најзад, трећу, женску фазу, одликују антиесенцијализам и дискурзивно поигравање идентитетским позицијама (Гордић Петковић 2011: 403).

Примена методолошког апарата књижевне феминологије на роман госпође Де Лафајет резултира значајним увидима по питању родне маркираности и неједнаких залога у обради ауторкине омиљене теме – борби између љубави и дужности. Уочљиво је да су начела дужности и прикладности строже устројена за жене – женска кокетерија је по правилу срамна, док је мушка несталност ретко предмет осуде.<sup>20</sup> Иако је обојено пригушеним назнакама критичког отклоне према владајућим патријархалним дискурсима (сликањем

20 Овом темом нарочито смо се бавили у Јанковић 2019: 388–398, 406–409, 429–436.

несрећа младе јунакиње у уговореном браку и њеном дискретном јадиковком над оковима кодекса пристojности), дело је суштински андроцентрично јер глорификује „вечни женски принцип“, који није нужно „награђен“ срећом, и кажњава одступање од идеала пристojне жене. Женска прељуба код госпође Де Лафајет није знак рађања „нове жене“, која би, прекорачивши прописане друштвене улоге, оличавала побуну против наметања мужа и животног пута, већ строго кажњив грех. Према томе, поступци који, према Џоан Дежан, Ненси Милер и Холи Колинс Хамилтон, симболизују „само-остварење“ и „агенсност“ (прото)феминистичке јунакиње – одласци у Куломије, одбијање Немура и повлачење из света – проистичу пре-васходно из страха и осећања кривице. Принцеза Де Клев је интериоризовала мајчине савете и упозорења о „ивици понора“<sup>21</sup> на којој се налази због наклоности према Немуру. На самртној постељи, госпођа Де Шартр ју је заклињала да смогне снаге да се одупре „посрнућу“ и недаћама које прате прељубу, усађујући јој, поред страха, осећање немоћи и неповерења у сопствену способност да се „брани“ од себе саме.<sup>22</sup> Због тога ће принцеза у ослањању на мужа и удаљавању од двора које јој је мајка предложила видети једини спас. Инспиришући се наведеном класификацијом Илејн Шоуволтер, роман *Принцеза де Клев* можемо, дакле, сврстати у „женствену“ етапу развоја књижевности из пера жена у Француској, која претежно репродукује патријархално диктиране родне улоге и обрасце понашања.

21 „[Н]а ивици сте понора; треба великих напора и великих савладавања да бисте се задржали. Помислите на оно што дугујете своме мужу; помислите на оно што дугујете самој себи и помислите да ћете изгубити онај добар глас који сте стекли и који сам вам толико желела. [...] Имајте снаге и храбрости, кћери моја, повуците се са двора, [...] то ће касније бити много пријатније него несреће које доноси љубавна веза“ (Лафајет 1988: 46).

22 Уп. неколико примера у којима мајчине речи одзвањају у свести јунакиње: „Зар да се упустим у љубавну авантуру? Зар да се огрешим г. Де Клеву? Зар да се огрешим самој себи? И зар да се, најзад, изложим горком кајању и смртним мукама које доноси љубав? Победила ме је и савладала наклоност, која ме повлачи за собом упркос моје воље. Све моје одлуке су узалудне; јуче сам мислила исто што и данас мислим а данас чиним нешто сасвим супротно од онога на шта сам се јуче одлучила“ (Лафајет 1988: 108); „Када је принц отишао, када је госпођа Де Клев остала сама и када је погледала шта је учинила, била је толико запрепашћена да је једва могла да замисли да је то све било истина. Нашла је да је сама себи одузела љубав и поштовање свога мужа и да је ископала себи понор из кога никада неће изаћи. Питала се зашто је учинила ту опасну ствар, и нашла је да се у то упустила готово нехотице. Јединственост таквог признања, коме није могла наћи примера, показивала јој је сву његову погубност. Али кад је помислила да је тај лек, ма колико опор био, једини који је може заштитити од г. Де Немура, она нађе да не треба да се каје због тога и да се није сувише изложила опасности“ (Лафајет 1988: 114–115); „Погрешила сам што сам веровала да постоји човек који је кадар сакрити оно што ласка његовом поносу. А ипак сам се према томе човеку, за кога сам веровала да се толико разликује од осталих људи, показала као и друге жене, премда сам тако далеко од тога да личим на њих. Изгубила сам љубав и поштовање мужа, који је требало да буде моја срећа. Ускоро ће цео свет гледати на мене као на особу која гаји луду и помамну страст. Ономе према коме је осећам то није непознато; а да избегнем те несреће, ставила сам на коцку своје спокојство, па чак и свој живот“ (Лафајет 1988: 131).

## Закључна разматрања

Упадљиво супротстављена тумачења лика главне јунакиње романа *Принцеза де Клев* између француске и англоамеричке научне заједнице, извор несугласица и полемика које смо представили у овом раду, не сведоче само о слепим мрљама раних феминолошких анализа, већ и о извесној (иницијалној) одбојности, уопштено говорећи, француске академске средине према студијама културе (самим тим и према женским студијама, те књижевној феминологији), које је нарочито у последњој четвртини прошлог века оптуживала за релативизацију, субјективизам и пристрасност, тврдећи да резултати таквих приступа више говоре о истраживачком субјекту него о објекту проучавања (в. Genin 2006, Baetens 2011, Farges & François 2013). „Каскање“ француских женских студија и студија рода за америчким, које пак истичу утемељивачки карактер тзв. француске теорије (в. Кисе 2015), то јест знаменитих француских постструктуралистичких мислилаца, може се објаснити и различитом устројеношћу образовних система и академских поља. Наиме, француска академска средина дуго је америчким „студијама“ – не само родним, већ и постколонијалним, квир студијама итд. – замерала да нарушавају начело аксиолошке неутралности науке и прекомерно уситњују области хуманистичког знања (в. Farges & François 2013: 40; уп. Fassin 1999).

Овом темом се, у контексту колико истраживања толико и подучавања француске књижевности 17. века, у Сједињеним Америчким Државама нарочито бавила Фејт Бизли. Коментаришући критику на коју су курсеви француске књижевности 17. века феминистичких критичарки и професорки на америчким универзитетима наишли код појединих француских научника – попут филозофа и историчара Данијела Милоа, који 1984. године бележи да су „програми француских студија у Сједињеним Америчким Државама савршен пример неодговорности“ – Ф. Бизли одговара да Француска и САД очито не предају исти француски 17. век: док су у САД-у студије рода допринеле богатијем, полицентричном виђењу француског Златног века, у Француској је дуго преовлађавала слика класицистичког периода коју је исковао 19. век (Beasley 2008: 228). Ф. Бизли је у претходним радовима тај јаз илустровала управо опречним тумачењима лика принцезе Де Клев: „Ова два дивергентна приступа показују у којој мери се америчка и француска перспектива разилазе. Кад се женски утицај врати на књижевну сцену 17. века, отвара се могућност за нова, изазовна тумачења“ (Beasley 2006: 141). Опсервације Ф. Бизли сведоче и о степену рестриктивности и пермеабилности књижевног канона.

Но, примедбе на рачун „неодговорности“ програма француских студија у Сједињеним Америчким Државама више нису толико честе

у Француској, где се студије културе, као и женске и родне студије, последњих година налазе у значајно повољнијем институционалном положају. Један од кључних показатеља ових промена јесте извештај Министарства високог образовања и научног истраживања из 2012, насловљен „Стратешке оријентације за истраживања рода“ (*Les Orientations stratégiques pour les recherches sur le genre*). Аутори Извештаја сугерисали су, између осталог, да универзитети сачине студијске програме (на свим нивоима студија) који би садржали најмање два обавезна модула – уже стручни и мултидисциплинарни – везана за студије рода, као и да програми континуираног усавршавања за сва три нивоа образовања садрже обуке на којима би наставници савладали методе примене аналитичког концепта рода у подучавању својих предмета. Такође је предложено да се студије рода од 2013. уврсте у јавне позиве и конкурсе Националне агенције за научно истраживање (Agence nationale de la recherche) за финансирање научноистраживачких пројеката, монографија и периодичних научних публикација итд.

Интегрисана у систем образовања, феминологија у Француској сада у великој мери утиче на читање књижевних текстова Златног века и на конципирање школских програма, као и универзитетских курсева и семинара. Навешћемо само неколико илустративних примера: Мартина Ред, професор емеритус на Универзитету у Лилу, уредила је значајне студије *О женама у књижевности* (*Des femmes en littérature*, 2010) и *Жене у књижевној критичкој и историји* (*Les femmes dans la critique et l'histoire littéraire*, 2011). У програм за полагање матурског испита за 2018. годину први пут је уврштена једна новела из пера жене – реч је о штиву *Кнеишња Де Монпансије* (*La Princesse de Montpensier*) госпође Де Лафајет. У зимском семестру 2022/23. године у оквиру мастер студија на Универзитету Сорбона организован је семинар „Женске културе Великог века“, <sup>23</sup> предавачи су се бавили положајем и радом што канонских, што занемарених књижевница и власница салона, истичући значај истраживања која су у последњих 30 година осветлила њихов „предуго потцењиван допринос“ обликовању културних парадигми. <sup>24</sup>

Док тема утемељености и релевантности родних студија у Француској више не заокупља толико пажњу академске средине, питање статуса књижевности и студија књижевности подједнако је актуелно сада колико и с краја 20. века. Оно се тиче не само стварања и конзумирања књижевности и њеног тумачења, већ и саме њене сврхе. Кризу (студија) књижевности, која је у француској култури

23 Програм семинара доступан је на адреси <<https://cellf.cnrs.fr/seminaire/cultures-feminines-du-grand-siecle-seminaire-de-master/>>.

24 Међу ауторима феминолошких истраживања, у најзначајнија имена дисетјемиста спадају Мирјам Метр (Универзитет у Руану), Камиј Есмен-Саразен (Универзитет у Орлеану) и Натали Гранд (Универзитет у Нанту).

вековима имала примарну улогу, теоретичари објашњавају многобројним унутрашњим и спољашњим факторима (в. Marx 2005, Todorov 2007, Compagnon 2007, Citton 2010).<sup>25</sup> За нашу тему нарочито је релевантна замерка Жан-Мари Шефера на рачун „сегрегационистичке“ концепције проучавања књижевности и утицаја структурализма који, занемарујући контекст дела, изолује књижевност од других друштвено-хуманистичких наука (Schaeffer 2011: 12), онемогућујући ученицима лични доживљај дела, као и поистовећивање с њим или преиспитивање сопствених ставова. Овоме треба као пресудне екстерне факторе кризе додати надметање књижевности с новим облицима уметничког израза, који су значајно променили наше навике, и промену друштвеног статуса хуманистике уопште (чије сагледавање у контексту техничко-технолошке либералне демократије превазилази оквире овог рада). У том светлу може се анализирати и смена интерпретативних парадигми на примеру романа госпође Де Лафајет – популарни феминистички приступ представља једно од средстава за којим професори књижевности посежу ради популаризације угрожене дисциплине, приморани да буду својеврсни „менаџери“ и потенцијалним будућим студентима укажу на њену примамљивост и исплативост. У том смислу илустративан је закључак Мишела Жанреа о „доброј употреби анахронизма“: инспирисан разматрањима Ива Ситона о смислу књижевних студија и политичком потенцијалу књижевности,<sup>26</sup> он истиче да најзначајнији текстови светске књижевности одолевају времену управо стога што их читаоци присвајају и у њима проналазе блиске теме, те подвлачи да „анахронизам, који изазива толико негодовања у учionicама“, не „издаје“ књижевност, већ указује на ширину њеног потенцијала и „спасава је, а можда и нас с њом“ (Jeanneret 2009: 946). Приметивши како „с друге стране Атлантика, а сада и с наше, студије књижевности покушавају да се спасу ослањањем на студије културе“<sup>27</sup> (Jeanneret 2009: 947), Жанре закључује да актуализација представља сâм темељ интерпретације.

Питање нужности такве актуализације у приступу текстовима временски удаљеним од читаоца ради атрактивности студија књижевности и подстицајног дијалога у учioniци постављено је и као

25 У Сједињеним Америчким Државама, значајне увиде на тему кризе (студија) књижевности доносе Guillory 2002 и Felski 2008.

26 Yves Citton. *Lire, interpréter, actualiser. Pourquoi les études littéraires?*. Paris: Éditions Amsterdam, 2007.

27 О угрожености хуманистичких студија у Француској и у САД речито сведочи обиље статистичких података, међу којима издвајамо два: између 1996. и 2001. број француских гимназијалаца на књижевним, тј. друштвено-језичким смеровима, који се пре наведеног периода кретао око 30%, смањено се за половину (в. <<https://www.vie-publique.fr/files/rapport/pdf/064000889.pdf>>); број заинтересованих за студије енглеског језика и књижевности у Сједињеним Америчким Државама у другој деценији 21. века опао је за трећину (Heller 2023).

главна тема међународног скупа „Књижевност, XVII век и ми: Трансатлантски дијалог“ одржаног 2005. на Универзитету Париз 3. Конференција је окупила више од 20 франкофоних и англоамеричких специјалиста за француску књижевност и историју 17. века, који су посебну пажњу посветили дискусији о разноврсним приступима проучавању и подучавању истог предмета. Организаторка скупа Елен Мерлен-Кажман истакла је да је потребно бити опрезан и избећи пројектовање сопствених погледа на свет на прошлост (Merlin-Kajman 2008: 25). Америчка професорка и научница Домна Стентон нагласила је да француске студије, али и читаво поље друштвених наука, доживљавају дубоку кризу у Сједињеним Америчким Државама (Stanton 2008: 197). Стога је, како је подвукла Фејт Бизли, за опстанак дисциплине неопходно „рекламирање“ француског 17. века кроз текстове у којима би студенти – а нарочито студенткиње, бројније од колега на студијама хуманистике – могли да препознају сопствена искуства (Beasley 2008: 223). Као пример Ф. Бизли је навела списак текстова француских ауторки и протофеминистичких аутора из 17. века које је Универзитет у Чикагу објавио у серији „Другачији гласови“ (*Other Voices*): госпође Де Вилдје, Пулена де ла Бара, Мари де Гурне, госпође Де Мотвил, госпођице Де Монпансије, Мадлене де Скидери, госпође Де Ментенон, те најзад роман *Заида* госпође Де Лафајет. Затим је трасирала еволуцију књижевне феминологије у Сједињеним Америчким Државама, истичући како се од почетног изучавања засебних дела појединих ауторки као изолованих целина прешло на анализу ширег културног контекста у коме су учествовали и жене и мушкарци, као и места које су жене заузимале у култури главног тока.

Овим радом настојали смо да покажемо да такав закључак ваља имати на уму и при феминолошком тумачењу француског психолошког романа који је од наше епохе удаљен више од три века. Тумачење делова текста без узимања у обзир целине у којој имају специфичну функцију, то јест изоловано од других делова с којима улазе у различите односе, доводи до херменеутичких погрешака каквима обилује корпус радова које смо анализирали. Главне заслуге књижевне феминологије у раним фазама развоја јесу преиспитивање књижевног канона, критика објективности интерпретативних ауторитета и указивање на разлику између нормативног тумачења класика и ревизионистичког приступа тзв. побуњене читатељке. Но, овом ревизионистичком приступу прети упадање у идеолошку замку уколико тумачи покажу одсуство „метаинтерпретативне свести“.<sup>28</sup> Покушаји саображавања јунакиње из пера ауторке 17. века јунакињама савремене књижевности, чије су портретисање усло-

28 Није потребно посебно истицати да такве замке, на супротној страни спектра, нису лишена ни многа „традиционална“ читања романа госпође Де Лафајет, од којих смо нека успутно поменули у другом одељку овог рада.

виле друштвено-историјске околности од друге половине прошлог века наовамо, не само да угрожавају дух и слово књижевног текста већ неретко и учвршћују штетне бинарне опозиције. Ипак, као што смо показали у централном делу рада, критике упућене на рачун недостатака таквих, раних феминолошких тумачења умногоме су проистекле из феминистичке теорије и критике, што сведочи о њеној плодносној саморефлексији.

## ЛИТЕРАТУРА

- Јанковић, Жељка. „Приступ делу госпође Де Лафажет из угла женских студија“. Докторска дисертација. Београд, Филолошки факултет, 2019.
- Baetens, Jan. «Une défense “culturelle” des études littéraires». *Fabula-LhT* 8 (2011), без пагинације, Web, <<http://www.fabula.org/lht/8/baetens.html>>. 27. 8. 2018.
- Beasley, Faith E. “Gender and the Marketing of Seventeenth-Century France”. *Cahiers du 17<sup>e</sup>* 10.1 (2006): 137–145.
- Beasley, Faith E. «La voix des ombres: les femmes et la création du/au XVII<sup>e</sup> siècle». *La littérature, le XVII<sup>e</sup> siècle et nous: dialogue transatlantique*, actes du colloque de Paris III (2–4 juin 2005). Sous la dir. d’Hélène Merlin-Kajman. Paris: Presses de la Sorbonne Nouvelle, 2008. 221–230.
- Cartmill, Constance & Colborne, Rebecca. «Qui a peur de *La Princesse de Clèves*? ou, qu’est-ce que la critique féministe peut nous dire sur le classicisme?». *Dalhousie French Studies* 48 (1999): 19–33.
- Chapco, Ellen. «La cour et le cabinet: l’espace-femme dans *La princesse de Montpensier*, *La princesse de Clèves* et *La Comtesse de Tende* de madame de la Fayette». *Homo narrativus : Recherches sur la topique romanesque dans les fictions de langue française avant 1800*. Sous la dir. de Nathalie Ferrand & Michèle Weil. Montpellier: Presses universitaires de la Méditerranée, 2001. 245–255.
- Charron, Jean D. «La Princesse de Clèves ou la création d’une non-femme». *Actes de Davis : madame de Lafayette et La Bruyère. La femme et le théâtre au pouvoir*. Sous la dir. de Claude Abraham. Paris–Seattle–Tübingen, 1988. 47–53.
- CHOQUÉ, adj. *Le Dictionnaire de l’Académie française. Tome premier*. Paris : Jean-Baptiste Coignard, 1694. <<https://books.google.fr/books?id=jE-Q8AAAAAAAJ&pg=PP7#v=onepage&q&f=false>> 22. 3. 2024.
- Citton, Yves. *L’Avenir des humanités. Economie de la connaissance ou cultures de l’interprétation?*. Paris: Editions La Découverte, 2010.
- Collins Hamilton, Holly. “Finding their wings: Yan-Zi and the Princesse’s journey from object to subject in Ying-Chen’s *L’Ingratitude* and Ma-

- dame de Lafayette's *La Princesse de Clèves*". *Romance Notes* 48.3 (2008): 385–394.
- Compagnon, Antoine. *La littérature, pour quoi faire?*. Paris: Collège de France – Fayard, 2007.
- Danahy, Michael. "Social, Sexual, and Human Spaces in *La Princesse de Clèves*". *French Forum* 6.3 (1981): 212–224.
- DeJean, Joan. "*La Princesse de Clèves*: The Poetics of Suppression". *Papers on French Seventeenth Century Literature* 10 (1983): 79–97.
- DeJean, Joan & Miller, Nancy (eds). *The Politics of Tradition: Placing Women in French Literature*. *Yale French Studies* 75, 1988.
- DeJean, Joan & Miller, Nancy. *Displacements: Women, Tradition, Literatures in French*. Baltimore/London: Johns Hopkins University Press, 1991.
- DeJean, Joan. "Lafayette's Ellipses: The Privileges of Anonymity". *An Inimitable Example: the Case for the Princesse de Clèves*. Ed. Patrick Henry. Washington D.C.: The Catholic University Press, 1992. 39–70.
- Dojčinović-Nešić, Biljana. *Ginokritika: Rod i proučavanje književnosti koju su pisale žene*. Beograd: Književno društvo „Sveti Sava“, 1993.
- Doubrovsky, Serge. «*La Princesse de Clèves* : une interprétation existentielle». *Table Ronde* 138 (1959): 36–51; текст је прештампан у *Parcours critique: 1959-1991, Tome II, études réunies par Isabelle Grell*. Grenoble: Ellug, 2006 [1959]. 99–115.
- Dubois, François-Ronan. «De quoi la Princesse de Clèves est-elle le sujet? Etude au prisme de l'espace de la dynamique entre subjectivité et assujettissement dans *La Princesse de Clèves* de Marie-Madeleine de Lafayette». Mémoire de master, Université Stendhal, Grenoble III, 2010.
- Dubois, François-Ronan. «La construction d'une identité féministe *a posteriori*: le cas Madame de Lafayette». *Postures* 15 (2012) : 25–40.
- Dubois, François-Ronan. «Pertinences et apories d'une lecture féministe de *La Princesse de Clèves* au regard de la théorie queer». *Romanica Silesiana* 8.1 (2013): 129–137.
- Dželen, Majra. „Arhimed i paradoks feminističke kritike“. *Genero* 1 (2002): 73–96.
- Evaluation des mesures prises pour revaloriser la série littéraire au lycée*. Rapport de l'Inspection générale de l'éducation nationale et de l'Inspection générale de l'administration de l'Éducation nationale et de la Recherche, Rapport n° 2006-044, juillet 2006. <<https://www.vie-publique.fr/files/rapport/pdf/064000889.pdf>> 13. 5. 2024.
- Farges, Patrick & François, Anne Isabelle. «L'institutionnalisation des Gender Studies en France: un processus à plusieurs niveaux». *Romanica Silesiana* 8.1 (2013): 33–48.
- Fassin, Eric. "The purloined gender. American feminism in a French mirror". *French Historical Studies* 22.1 (1999): 113–138.
- Fastrup, Anne. « Maîtrise esthétique de la passion féminine. Fonctionnement topique du pavillon dans *La Princesse de Clèves* ». *Revue Romane* 42.2 (2007): 297–314.
- Felski, Rita. *Uses of Literature*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2008.

- Gaillard, Roger. *Approche de... La Princesse de Clèves*. Dijon: Aleï, 1983.
- Genin, Christophe. «Les études culturelles: une résistance française?». *MEI* 24–25 (2006): 43–55.
- Genuist, Paul. «Pour une interprétation féministe de *La Princesse de Clèves*». *PFSC* 9 (1978): 135–149.
- Genuist, Paul. «*La Princesse de Clèves* est-elle ouverte au discours féministe?». *Cahiers de littérature du XVII<sup>e</sup> siècle* 8 (1986): 231–247.
- Gordić Petković, Vladislava. „Rod i književnost”. Milojević, Ivana & Markov, Slobodanka (ur.). *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije, Mediterran publishing, 2011. 397–409.
- Guillory, John. “Literary Study and the Modern System of the Disciplines”. *Disciplinary at the Fin de Siècle*. Eds. Amanda Anderson & Joseph Valente. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2002. 19–43.
- Hanley, Sarah. “Engendering the State: Family Formation and State Building in Early Modern France”. *French Historical Studies* 16.1 (1989): 4–27.
- Heller, Nathan. „The End of the English Major”. *The New Yorker*, 27. 2. 2023. <<https://www.newyorker.com/magazine/2023/03/06/theend-of-the-english-major>> 15. 6. 2024.
- Henry, Patrick. *An Inimitable Example: the Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: The Catholic University Press, 1992.
- Hirsch, Marianne. “A Mother’s Discourse: Incorporation and Repetition in *La Princesse de Clèves*”. *Yale French Studies* 62 (1981): 67–87.
- Jeanneret, Michel. «Cinquante-huit réponses à Nicolas Sarkozy». *Critique* 750.11 (2009): 945–955.
- Kerlan, Alain. (2022) . «L’enseignement de la littérature. Les leçons d’une crise». *Le Télémaque* 62.2 (2022): 83–100.
- Kise, Fransoa. *French Theory: Fuko, Derida, Delez & Co i preobražaj intelektualnog života u SAD*. Loznica: Karpos, 2015.
- Kolodny, Annette. “Some Notes on Defining a ‘Feminist Literary Criticism’”. *Critical Inquiry* 2.1 (1975): 75–92.
- Kupper, Nelly Grosmann. “A Woman’s Choice: Duty and Desire in *La Princesse de Clèves*”. *Symposium* 55.2 (2001): 95–105. <<https://doi.org/10.1080/00397700109598307>>. 17. 9. 2023.
- Lafajet, gđa de. *Princeza de Klev*, preveo Živojin Živojnović, Subotica: Minerva, 1988.
- Lafayette, Madame de. *La Princesse de Clèves*. Paris: Hatier, 2012.
- Lafayette, Madame de. *Œuvres complètes*. Edition établie, présentée et annotée par Camille Esmein-Sarrazin. Paris : Gallimard, coll. «Bibliothèque de la Pléiade», 2014.
- Lafond, Jean. «Madame de Lafayette et le repli sur l’être». *L’Homme et son image. Morales et littérature de Montaigne à Mandeville*. Paris: Honoré Champion, 1996. 281–288.
- Laugaa, Maurice. *Lectures de Madame de Lafayette*. Paris: Armand Colin, 1971.
- Lugan, Ane-Marie. «Le fantôme de la liberté». *Les Cahiers du GRIF* 26 (1983): 115–120.

- Marx, William. *L'adieu à la littérature. Histoire d'une dévalorisation, XVIIIe-XXe siècle*, Paris: Minuit, 2005.
- Merlin-Kajman, Hélène (dir.), *La littérature, le XVII<sup>e</sup> siècle et nous: dialogue transatlantique*, actes du colloque de Paris III (2–4 juin 2005), Paris: Presses de la Sorbonne Nouvelle, 2008.
- Miller, Nancy K. "Emphasis Added: Plots and Plausibilities in Women's Fiction". *PMLA* 96.1 (1981): 36–48. Рад је прештампан у Henry, Patrick (ed.). *An Inimitable Example: The Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: The Catholic University Press, 1992. 15–38.
- Ministère de l'éducation nationale et de la recherche. *Orientations stratégiques pour les recherches sur le genre*. <<https://www.anef.org/wp-content/uploads/2014/03/Orientations-strat%C3%A9giques-pour-les-recherches-sur-le-genre-MESR-2013.pdf>> 25. 6. 2024.
- Moi, Toril. "Feminist, Female, Feminine". *The Feminist Reader: Essays in Gender and the Politics of Literary Criticism*. Eds. Catherine Belsey & Jan Moore. New York: Basil Blackwell, 1989. 117–132.
- Popov, Jovan. *Klasicistička poetika romana*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2001.
- Pósfay, Eva. «L'espace architectural et le désir féminin dans les romans de Lafayette, Villedieu et Aulnoy (1660–1700)». PhD thesis, Princeton University, 1990.
- Pósfay, Eva. «L'Architecture du pouvoir féminin dans *La Princesse de Cleves*», *PFSCS* 23.45 (1996): 527–538.
- Racevskis, Roland. "Solitary Pleasures: Creative Avoidance of Court and Convent in *La Princesse de Clèves*". *The French Review* 70.1 (1996): 24–34.
- Rajić, Ljubiša. „Feminologija i književnost na angloameričkom i skandinavskom području”. *Republika* 11–12 (1983): 112–131.
- Rochigneux, Allison J. «L'expression de l'autonomie et de l'espace dans *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette : la galanterie et la vertu». Mémoire de master, Université de Regina, 2001.
- Schaeffer, Jean-Marie. *Petite écologie des études littéraires. Pourquoi et comment étudier la littérature?*. Vincennes: T. Marchaisse, 2011.
- Schaf, Ellen. "Finding her voice: the Princess' struggle in Madame de Lafayette's *La Princesse de Clèves*". Master Thesis, Miami University, Oxford (Ohio), 2011.
- Showalter, Elaine. *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Bronte to Lessing*. Princeton University Press, 1977.
- Stanton, Domna C. «Les études de femmes, de genre et de sexualité aux Etats-Unis». *La littérature, le XVII<sup>e</sup> siècle et nous: dialogue transatlantique*, actes du colloque de Paris III (2–4 juin 2005). Sous la dir. d'Hélène Merlin-Kajman. Paris: Presses de la Sorbonne Nouvelle, 2008. 195–206.
- Stenford Fridman, Suzan. „'Preko' roda: nova geografija identiteta i budućnost feminističke kritike”. *Genero* 6–7 (2005): 103–124.
- Todorov, Tzvetan. *La littérature en péril*. Paris: Flammarion, 2007.
- Trzebiatowski, Peggy. "The Hunt Is On: The Duc de Nemours, Aggression, and Rejection". *Literature Criticism from 1400 to 1800* vol. 144. Eds. Tho-

- mas J. Schoenberg & Lawrence J. Trudeau. Gale, 2008. 115–121. Преузето са <<http://link.galegroup.com/apps/doc/H1420079654/LitRC?u=unipari&sid=LitRC&xid=626f10f3>> 25. 2. 2018. Рад је изворно објављен у *Papers on French Seventeenth Century Literature* 25.49 (1998): 581–593.
- Turnell, Martin. *The Novel in France*. New York: New directions, 1951.
- Vigée, Claude. «*La Princesse de Clèves* et la tradition du refus». *Critique* XVI (1960): 732–754.
- Virmaux, Odette. *Les Héroïnes romanesques de Madame de La Fayette*. Paris: Klincksieck, 1981.
- Zaharijević, Adriana. *Postajanje ženom*. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond, 2010.
- Zobermann, Pierre. “A Modest Proposal for Queering the Past: A Queer Princess with a Space of her Own”. *Queer Sexualities in French and Francophone Literature and Film, French Literature Series*. Ed. by James Day. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007. 35–49.

Željka Janković

*Les enjeux des études féminines dans la seconde  
«Querelle de La Princesse de Clèves»*

*Résumé*

Le roman *La Princesse de Clèves* de madame de Lafayette a suscité de nombreuses réactions dès sa publication en 1678. Outre les réponses des lecteurs du *Mercurie galant* portant sur les pour et les contre de l'aveu de la princesse à son mari, une véritable polémique parmi les critiques a vu le jour. L'histoire littéraire a surtout retenu la polémique entre Valincour et l'abbé de Charnes, la célèbre «Querelle de *La Princesse de Clèves*». Les commentateurs contemporains de madame de Lafayette, tout en discutant de la vraisemblance des actions de l'héroïne, nous ont laissé un témoignage important sur les valeurs de l'époque et les stéréotypes de genre, voire les caractéristiques typiques et les normes comportementales attribuées aux hommes et aux femmes.

Trois siècles plus tard a surgi une nouvelle polémique autour du même roman, cette fois-ci parmi les chercheurs américains et européens, surtout français. Nous avons forgé le syntagme «la seconde Querelle de *La Princesse de Clèves*» pour désigner une partie de la réception critique du dernier quart du XX<sup>e</sup> et du début du XXI<sup>e</sup> siècle relative à la relecture du roman au prisme des études féminines. Généralement parlant, le centre d'intérêt de cette nouvelle «querelle» se déplace vers les mobiles qui ont incité la princesse de Clèves à refuser d'épouser le duc de Nemours après la mort du prince de Clèves. Des dix-septiémistes américains (par exemple, Miller 1981, Hirsch 1981, DeJean 1983, DeJean & Miller 1988, 1991, Racevskis 1996) ont trouvé que la réception avait longtemps négligé certains aspects novateurs du roman, y compris le fait que le refus de la princesse symbolise la révolte contre la société. De ce point de vue, la princesse se transforme d'objet en sujet, parvient à trouver sa propre voix, se débarrasse des entraves androcentristes et se retire

dans un « lieu à soi ». Plusieurs chercheurs (Cartmill & Colborne 1999, Kupper 2001, Dubois 2012) se sont opposés à ces conclusions, soulignant que la princesse est plutôt victime des normes patriarcales et des leçons inculquées par sa mère (et son mari), gardienne de l'ordre établi.

Dans le vaste corpus de travaux publiés au cours des cinq dernières décennies des deux côtés de l'Atlantique, nous avons repéré d'autres exemples de relecture «révisionniste» et en avons souligné les limites et les apories (sans en oublier les apports précieux). Nous nous sommes particulièrement concentrés sur l'importance de la prise en considération des relations entre diverses parties du texte et du contexte socio-historique dans lequel le roman a été créé. Finalement, l'analyse nous a permis de tirer des conclusions sur les enjeux des études féminines dans les premières étapes de leur évolution vers les études sur le genre: outre l'anachronisme, il s'agit souvent d'une (ré)essentialisation reproduisant les stéréotypes sur une prétendue nature de la femme. De surcroît, les arguments avancés au cours des échanges parmi les chercheurs laissent saisir un enjeu global plus large: celui de la crise que traversent les études littéraires (voire les humanités dans leur ensemble) et qui a engendré la nécessité de «promouvoir» les classiques en offrant aux étudiants des outils d'interprétation qui leur donneraient matière à réflexion en montrant que les textes des époques lointaines n'ont rien perdu de leur actualité.

*Mots-clés:* madame de Lafayette, *La Princesse de Cleves*, Querelle de *La Princesse de Cleves*, études féminines en littérature, lecture révisionniste, anachronisme

Примљено: 7. 8. 2024.

Прихваћено: 11. 1. 2025.